

SIYOSIY INSTITUTLAR

Satimova Malika Baxtiyarovna

O'zMU 2-kurs siyosatshunoslik yonalishi talabasi

Annotatsiya: *Maqolada siyosiy institutlar faoliyatida sub'ektiv va ob'ektiv munosabatlari yoritilib berilgan. Siyosat (siyosiy nazariya) – siyosiy institut (siyosiy faoliyatning sub'ekti va ob'ekti) – siyosiy jarayon (siyosiy voqelik) o'zaro bog'liq hodisalar bo'lib, bunda siyosiy institut o'zak bo'lib xizmat qiladi. Nazariya sifatida siyosat siyosiy tizimning maqsad va vazifalarini ishlab chiqadi, siyosiy institut faoliyat sub'ektlari va ob'ektlarining o'zaro harakatlarini tashkil qiladi, siyosiy jarayonlar esa ushbu o'zaro harakatlar qanday tashkil qilinganini aks ettiradi.*

Kalit so'zlar: *Demokratik tamoyil, siyosiy institut faoliyat, siyosiy institut, siyosiy jarayonlar, siyosiy voqelik, demokratik davlat, siyosiy rejim, siyosiy hodisa, ko'ppartiyaviylik tizim, jamiyat qadriyati*

Bugun dunyo turli qarashlar, g'oyalar, nuqtai-nazarlarning tamomila yangicha rivojlanish pallasiga kirib, bu unda yashovchi xalqlarning turmush tarzi, g'oya va mafkuralariga ham birdek katta ta'sir ko'rsatmoqda. Aslida, turli jamiyat a`zolari munosabatlarining o'zaro integratsiyasi sifatida tanilgan globallashuv Jarayoni vaqt o'tishi bilan, uning faoliyat yo'nalishi "traektoriya" si ham o'zgarib bormoqda. Atoqli siyosatchi Karl YAspersning "har bir davr o'zicha bir tahdiddir" degan so'zlari bugun yana bir bor isbotini topayotgandek go'yo. Inson oliy mavjudot ammo bu-uni xatolardan holi ekanligini bildirmaydi. Jamiyatda insonlarning hatti- harakatlari va xulq-atvorlarini tartibga solish, ularning o'zaro aloqalarga asoslangan munosabatlarini shakllantirish-insonlarning o'zlari tomonidan turli institutlar, ya'ni, tom ma'nodagi "tartibga solish qurilmalari" tashkil etilgan.

Jamiyatda siyosiy institutlarining globallashuvning siyosiy Insturlarining sharoitida qanday muhim ahamiyat kasb etadi? aynan "xavfi"

Globalashuv jarayonining XX asrning oxiri ayniqsa, XXI boshlaridagi umumiy manzarasi-"asr vabosi" sifatida baholanayotgan terrorizm, narkobiznes va giyohvandlik, shuningdek, zamonaviy "manqurtlar"ni tarbiyalash va shu yordamida davlatlar siyosiy tuzumini ag darish kabi maqsadlar sari yo'g'rilgan latent, ya'ni, yashirin yohud bunyodkor shiorlar ostidagi g'oyalar va mafkuralar xilma-xilligi asosida kechmoqda.

Globalashuvning yuqoridagi ko'rsatib o'tilgan "ko'rinishlari" turli davlatlarga turlicha ta'sir ko'rsatishini alohida ta'kidlab o'tish joiz. Ammo,

an'anaviy mamlakatlarning zamonaviylashtirish qonuniyatlari bilan moslasha olmasligi, yoinki umuman qabul qilmasligi globallashuvning "salbiy" xususiyatlari uchun ayni muddaolik kasb etmoqda. Ma'lumki, har bir jamiyat xoh u totalitar, xoh u demokratik yoki monarxiya boshqaruvi bo'lsin, shu siyosiy tuzumning manfaatlarini ifoda etishga xizmat qiluvchi ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy institutlariga ega bo'ladi. Bu institutlar jamiyatning ma'lum qatlamlarini o'zida birlashtirgan holda, shu jamiyat taraqqiyoti va albatta xavfsizligi uchun xizmat qiladi.

Odatda, siyosiy institutlar deyilganda, insonlarning siyosat doirasida manfaatlarini ifoda etuvchi institutlar yoki davlatni o'zini tushuniladi xolos. Ammo siyosiy institutlar bugun hayotning turli Jabhalarini tartibga soluvchi, nazorat qiluvchi, xavfsizligi uchun ham Javobgarlik ma'suliyatini ham o'zida mujassamlashtiradi. Masalan, XVII asrning eng qudratli Usmonlilar sulolasining birdaniga tanazzuli sabablarini Turkiyada birinchi matbuot asoschisi, Ibrohim Mutafarrika o'zining "Ummatlarni boshqarishda aql-zakovat bilan ish yuritish" asarida institutlarni, xususan siyosiy va harbiy institutlarni eskirib qolganligi, shuningdek, har qanday yangiliklarga qarshilik harakatlari bilan ifodalangan institutlarining jamiyat butun taraqqiyotiga g'ov ekanligini ko'rsatib bergan edi⁴⁵) Globallashuv aslida salbiy tushuncha emas. Balki, bu jarayon ishtirokchilari va uni amalga oshirish g'oyalarining umuminsoniy tamoyillardan ortga chekinishi va "yakka" ya'ni, ma'lum bir guruh maqsadlariga tayanishi oqibatida salbiy xususiyatlar kasb etadi xolos.

Siyosiy institutlarning asosiy vazifasi sifatida individlarni siyosiy Jarayonlarda manfaatlarini ifoda etish, siyosiy tuzumning barqarorligini ta'minlash bilan bir qatorda, o'ziga xos ravishda yangi elitalarni, xususan, yosh avlod tarbiyasida etakchi mazmun kasb etadi. Bugun "tamaddunlar to'qnashuvi" (S.Xantington) muqarrar ko'zga tashlanayotgan bir davrda, globallashuvning salbiy sahna ko'rinishining asosiy "aktyorlari" sifatida yoshlarni tanlab olinayotganligida ham o'ziga xos maqsadlar yotadi. Birinchidan, keksa aholi passiv va introspektsiya- ya'ni o'z-o'zini kuzatishga, o'zi haqida qayg'urishga, yoshlar esa serg'ayrat va milliy-siyosiy qat'iyatlilikni qo'llab-quvvatlashga moyil bo'lishadi. Bu esa o'z navbatida, ijobiy maqsadlar bilan bir qatorda, buzg'unchi, yot g'oyalar "natijaviyligi uchun katta kuchni taqdim etadi. Masalan, Gitler siyosiy tuzumining 12 yil davomidagi (1933-1945) nufuzi "Gitleryugend" yoshlar tashkilotining, Yaponiyada zamonaviy "manqurtlar" tayyorlash markazi "AumSenrikyo" yoki Xitoydagi "Stalini" Mao Szedun tuzumi "himoyachilari" sifatida tuzilgan "Xunveybinlar" harakati a'zolari ham aynan yoshlar ekanligi fikrimizning yaqqol isbotidir. Jamiyatdagi siyosiy institutlarning taraqqiyoti avvalo, jalb

etish g'oyasi va mafkurasi bilan bevosita bog'liqdir va mafkuraning kuchliligi, ma'lum manfaatlarga ifodalanishi, a'zolari ortishiga ham olib keladi. Siyosiy institutlarning davlat, parlament, partiya, konservatizm, neokonservatizm, lobbizm va hatto ommaviy axborot vositalari kabi ko'rinishlari aholi turli qatlamlarini o'zida mujassamlashtirgan holda, katta siyosiy boshqaruv mexanizmlari sifatida namoyon bo'lmoqda. Globallashuv jarayoni o'z navbatida salbiy ahamiyat kasb etishi va buni tamaddunlar taraqqiyotiga ta'sirini hisobga olib, bu jarayonda siyosiy institutlarning faoliyati darajasi bizning fikrimizcha, quyidagi asosiy omillar asosida isloh qilinishi maqsadga muvofiq:

- Siyosiy institutlarning eng asosiysi sifatida davlat namoyon bo'lar ekan, avvalo, u rahnomoligida aholi turli qatlamlari va guruhlarining jamoaviy va shaxsiy manfaatlarini aniqlash, hisobga olish-davlatning barqarorligini asosiy shartidir. Zero, yagona maqsad asosida birlashgan guruh bilan turli mazmundagi xavf- xatarlarni oldini olish oson kechadi.

- Ikkinchidan, dan, siyosiy Institutlarning sotsiolizatsiya, ya'ni, ijtimoiylashtirish, ishontirish tamoyillari asosida aholi turli qatlamlari siyosiy ongi va madaniyatini oshirishi-har qanday ko'rinishdagi g'oyalarga qarshi kuchli bunyodkor g'oya asosida javob qaytarish xususiyatini shakllantirib berishi ularning o'ziga xos va asosiy belgisi hisoblanadi.

- Uchinchidan, siyosiy institutlar jamiyatning asosiy barqarorligi sharti ham hisoblanib, bugungi kunda davlat siyosiy tuzumining asosiy "saqlovchisi" vazifasini bajarishi, o'z navbatida turli ijodkor, g'ayratli, shijoatkor qatlami, ya'ni, yoshlarni o'zida birlashtirishi yuqoridagi omillarni amaliyligi va albatta davomiyligini ta'minlab beradi. Zero, yosh avlod, keyingi avlodga etkazib berish kuchlari hamdir

- Siyosiy institutlarning globallashuv jarayonidagi eng muhim ahamiyatga ega tomoni ham mavjud bo'lib, aynan u yoki bu turdagi siyosiy institut o'z g'oyasi orqali ma'lum bir aholi qatlamini o'zida birlashtirar ekan, globallashuv "soyasi" da kirib kelayotgan turli yot g'oyalarga qarshi kurashish kuchiga ega ekanligini alohida eslatib o'tish lozim.

- Siyosiy institutlar har qanday jamiyat modernizatsiyalashuv jarayoni uchun asosiy tayanch sifatida namoyon bo'lishi va bu omilni mustahkamlashda aholi siyosiy madaniyati va ongini oshirish jarayoni bilan chambarchas bog'lashda asosiy nuqtadir. Taniqli siyosatshunos S.Xantington "tartibotsiz (bu erda siyosiy tuzum nazarda tutilmoqda) ozodlik bo'lishi mumkin, ammo ozodlik tartibot siz bo'lishi mumkin emas"²¹⁴⁶. Bu erda ko'rinib turganidek, siyosiy institutlar avvalo ichki munosabatlarni tartibga solish, aholi siyosiy ongi va madaniyatini oshirish yo'li bilan shu davlatga xavfi mavjud

bo'lgan turli jarayonlarga fikrlarni shakllantirish vazifasini ham bajarib berar ekan. Fikrlar xilma-xilligi, mafkuralar, g'oyalar turli-tumanligi muhiti aslida jamiyatlar va davlatlar manfaati uchun o'ta zararli emas. Ammo shu g'oyalar va mafkuralardan "niqob" sifatida foydalanayotgan ayrim kuchlar "demokratiya posponlari" yohud "demokratiya fabrikalari" vakillari sifatida aholi kayfiyatini manipulatsiya qilishda va shu orqali davlatlar siyosiy boshqaruviga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqdalar va hatto bu kuchlar turli "ranglar inqiloblari" (Ukraina, Qirg'iziston va Gruziya)ni ham yasashga erishdilar.

Jamiyat ijtimoiy institutlari ichida eng muhim ahamiyatga ega bo'lgani bu aynan siyosiy institutlar ekani, bugun jamiyatda taraqqiyotga ega mamlakatlar misolida ko'rishimiz mumkin. Siyosiy institutlar faqatgina siyosiy manfaatlar va kuchlarni birlashtirib qolmasdan, avvalo, o'z a'zolarini boshqarish va shuningdek, o'z ob'ekti bo'lgan davlatning yagona birligi, xavfsizligiga doir barcha masalalarda ma'sul, etakchi boshqaruv tizimlari birligi sifatida namoyon bo'ladi. Jamiyat davlat munosabatlari integratsiyasi mavjud ekan, demak, globallashuv ham to'xtovsiz jarayon. Bu munosabatlarning davriy holati esa u yoki bu davlat aholisi manfaatlarini asosi, ya'ni, etakchi siyosiy institutlari belgilab beradi. B.Juvenel "Jamiyatning ichida o'zaro ishonch munosabatlarini shakllantirilganligi davlat, Jamiyat olga intilishi uchun mezon va bu siyosiy institutlar tomonidan shakllantiriladi degan edi.

Siyosiy fandagi modernizatsiya, vesternizatsiya, universalizatsiya kabi globalizatsiya ham universal definityaga ega emas. Bu fenomen olimlar va fan arboblari tomonidan turlicha talqin etiladi. SHunga qaramasdan ular mohiyatan yagona mazmuni anglatadi, ya'ni globallashuv frantsuzcha umumiy» degan ma'noni anglatib, butun insoniyat hamjamiyatining o'zaro iqtisodiy, siyosiy, ijtimoy va madaniy aloqalarini qamrovchi jarayon sifatida talqin etiladi.

Ilmiy adabiyotda globalizatsiya jarayoni haqida dastlab amerikalik olimlar fikr yuritishgan deb qabul qilingan. «Globalizatsiya» terminini birinchi bo'lib T.Livettu o'zining 1983 yilda nashr etilgan «Garvard biznes rev yu» maqolasida qo'llagan bo'lib, unda globallashuv yirik transmilliy korporatsiyalar tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlarning qo'shilish fenomeni sifatida qaralgan.

Garvard biznes maktabi maslahatchisi yapon Kenichi Omae o'zining 1990 yilda nashr etilgan «Chegarasiz dunyo» asarida ushbu terminga kengroq ta'rif beradi. Uning fikricha, kishilar, firmalar va bozorlarning ahamiyati tobora oshib, davlatning nufuzi qisqarib boradi. Globallashuv

erasida barcha xalqlar va Jarayonlar global bozorning ta'siriga tushadi, an'anaviy davlat esa o'zining tabiiyligini yo'qotib biznesdagi hamkor sifatida yaroqsiz bo'lib qoladi. Xalqaro iqtisodiy sahnada asosiy harakatlanuvchi sub'ektlar sifatida global firmalar qoladi.

XULOSA

Muvofiqlashtirish bosqichida qabul qilingan qarorlar va qo'llanilayotgan usullarning to'g'riligi aniqlab olinadi. Shuning uchun siyosiy institutlarning samarali ishlashi ularning konstitusionalizm va demokratizm tamoyillaridan foydalanishiga bog'liq. Bugun o'zgarayotgan ijtimoiy-siyosiy hayot, demokratik yangilanish jarayonlari, huquqiy davlat qurish talablari ushbu tamoyillarga rioya etishni, ularni butun ijtimoiy borliqqa singdirishni taqozo etadi.

Albatta, bu siyosiy jarayon, uning sub'ektlari va ob'ektlari xatti-harakatlarining nazariy, taxminiy modelidir. Lekin har bir siyosiy hodisa betakror, o'ziga xos, gohida aniq tahlilga bo'ysunmaydigan harakat, hodisadir. Aynan siyosiy jarayon, uning sub'ektlari va ob'ektlari xatti-harakatlarining betakrorligi nazariy darajada bo'lsada, ularni modellashtirishni taqozo etadi, fan, jumladan, siyosatshunoslik ham shunga safarbar qilingan.

ADABIYOTLAR:

1. Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy xususiyatlari, falsafiy va tarixiy ildizlari. Mas'ul muharrir Q.Nazarov. Toshkent 2001 y.
2. G'oya va mafkura. Mas'ul muharrir Q.Nazarov. Toshkent 2001 y. ARXIV.UZ
3. Milliy istiqlol g'oyasini xalqimiz ongiga singdirish omillari va vositalari. Mas'ul muharrir Q.Nazarov. Toshkent 2001 y.
4. Markaziy Osiyo: G'OYAVIY jarayonlar va mafkuraviy tahdid. Mas'ul muharrir Q.Nazarov. Toshkent-2001 y.
5. Milliy istiqlol g'oyasining amal qilish tamoyillari. Toshkent 2001 y.
6. Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va te va tamoyillar. Mas'ul muharrir asosiy OLIV.UZ va tamoyilla Q.Nazarov. Toshkent-2001 y.
7. Milliy g'oya inson va zamon. mas'ul muharrir Q.Nazarov. Toshkent-2001 y.
8. Milliy istiqlol g'oyasi: nazariya va amaliyot. Mas'ul muharrir Q.Nazarov. Toshkent-2001 y.